

Bedankt voor het downloaden van dit artikel. De artikelen uit de (online)tijdschriften van Uitgeverij Boom zijn auteursrechtelijk beschermd. U kunt er natuurlijk uit citeren (voorzien van een bronvermelding) maar voor reproductie in welke vorm dan ook moet toestemming aan de uitgever worden gevraagd.

Boom

Behoudens de in of krachtens de Auteurswet van 1912 gestelde uitzonderingen mag niets uit deze uitgave worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch door fotokopieën, opnamen of enig andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

Voor zover het maken van kopieën uit deze uitgave is toegestaan op grond van artikelen 16h t/m 16m Auteurswet 1912 jo. Besluit van 27 november 2002, Stb 575, dient men de daarvoor wettelijk verschuldigde vergoeding te voldoen aan de Stichting Reprorecht te Hoofddorp (postbus 3060, 2130 KB, www.reprorecht.nl) of contact op te nemen met de uitgever voor het treffen van een rechtstreekse regeling in de zin van art. 16l, vijfde lid, Auteurswet 1912.

Voor het overnemen van gedeelte(n) uit deze uitgave in bloemlezingen, readers en andere compilatiewerken (artikel 16, Auteurswet 1912) kan men zich wenden tot de Stichting PRO (Stichting Publicatie- en Reproductierechten, postbus 3060, 2130 KB Hoofddorp, www.cedar.nl/pro).

No part of this book may be reproduced in any way whatsoever without the written permission of the publisher.

info@boomamsterdam.nl
www.boomuitgeversamsterdam.nl

Enkele betekenissen van de bank

TON STUFKENS

Wij hebben resoluut het denkbeeld afgewezen om van de patiënt die hulp zoekt en zich aan ons toevertrouwt, ons eigendom te maken, zijn lot voor hem vorm te geven, hem onze idealen op te dringen en, met de hoogmoed van de Schepper, hem naar ons evenbeeld te vormen waaraan wij dan welbehagen moeten vinden. (Freud 1919, p. 185)

De analysebank als onderwerp van een voordracht of essay brengt onmiddellijk een dilemma met zich mee. Het gaat om een concreet materieel voorwerp in de spreekkamer, een van de 'tools of the trade' zoals Anna Freud opmerkte, maar tevens om een drager van betekenissen en een symbool voor de hele analytische onderneming. Zoals elke enigszins geïnformeerde leek en cartoonist weet staat de bank voor de psychoanalyse. Is zij wel te isoleren van alles wat er in een analyse gebeurt of kán plaatsvinden?

Het loont de moeite een kleine zwerftocht te maken langs enkele van deze feitelijke en symbolische aspecten van de bank. Daar is in het verleden ook veelvuldig aandacht aan besteed (o.a. Rosenbaum 1967, Stern 1978) en elke analyticus kent die aspecten vanuit een dubbele ervaring: hij of zij heeft er immers jarenlang als analysant zelf óp gelegen en eráchter gezeten als behandelaar. Het is een uniek verschijnsel in een beroep dat je een behandeling zowel verplicht ondergaat als zelf uitvoert. In een voordracht over analyse en heranalyse op een congres zei de spreker: stelt u zich eens voor dat hersenchirurgen eenzelfde route zouden moeten lopen (Meyer 2007).

In een korte persoonlijke stellingname zullen een aantal aspecten van de setting de revue passeren, waarbij ik betoog dat de bank in combinatie met de grondregel niet alleen een essentieel maar ook een constituerend deel van de psychoanalytische situatie is. Daarna ga ik op een paar facetten van de bank in de materiële en de psychische realiteit in, om vervolgens toe te komen aan enkele meer specifieke betekenissen die zij voor analysant en analyticus kan hebben.

¶ *De bank als deel van de setting*

Om te beginnen wil ik een drietal relevante vraagstukken enigszins toelichten: ten eerste betreft dat de functie van de bank, ten tweede het settings-verschil tussen een psychoanalyse en een psychoanalytische psychotherapie, en als laatste de status van de grondregel. De bank hoort tot de settingsvariabelen en is daardoor intrinsiek verbonden met de doelstellingen van een analyse, met de techniek en met het management van de behandeling. In de meest eenvoudige bewoordingen: de bank heeft te maken met wat ik denk dat iemand kan bereiken en met wat ik denk mét iemand te kunnen bereiken, en in het verlengde daarvan met alles wat ik in een analyse zeg en doe. Immers, ik kan tegen iemand die op de bank ligt die er gisteren was en morgen en overmorgen weer komt, iets juist niet zeggen of iets anders zeggen dan tegen iemand die ik bijvoorbeeld maar één keer in de week zie en die tegenover me in een stoel zit. Dit denken iets te kunnen bereiken, laten we zeggen iets specifiek te kunnen bereiken, heeft natuurlijk alles te maken met wat ik veronderstel dat iemand nodig heeft of met wat noodzakelijk is om de problematiek bereikbaar en hanteerbaar te krijgen.

Er kan in een psychotherapie een psychoanalytisch proces plaatsvinden, vergelijkbaar met maar niet identiek aan dat in een analyse. Ik ben echter geen aanhanger van de zogenaamde continuümgedachte: in mijn opvatting is een psychoanalyse iets anders dan een psychotherapie. Voor de duidelijkheid: niet beter of hoger, van goud of heel verschrikkelijk anders, maar wezenlijk anders. Dat heeft onder meer te maken met de bank, de liggende positie van de analysant, het niet zien van de analyticus, de uitnodiging tot vrije associatie, de hoge frequentie en de niveaus van psychisch functioneren van de participanten. We hoeven beide behandelvormen niet al te zeer uit elkaar te trekken om toch oog te hebben voor essentiële verschillen en ik zal dat met een paar opmerkingen toelichten.

De bank en de vrije associatie zijn natuurlijk geen doel op zichzelf (Aruffo 1995) en mede daarom is het geforceerd om de bank en het gebruik ervan te isoleren van dit hele complex van settingsaspecten. Doen we dit toch, dan meen ik dat de bank constituerend is voor de analyse, in die zin dat zij voorwaarden schept voor een bepaald soort gedrag van beide participanten, en gedrag is hier ook op te vatten als mentaal gedrag. Het liggen op de bank is verbonden met de grondregel van de vrije associatie, die door Mooij (2002, p. 93) de ‘wezensbepalende regel’ wordt genoemd. Hij maakt daar geen onderscheid meer tussen een psychoanalyse en een psychotherapie — wat hij in zijn eerdere boek over regels door de koppeling van de grondregel aan de liggende positie nog wel deed (Mooij 1982). Ik weet dat er in het verleden en ook heden ten dage velen tenderen naar een opvatting waarin de settingsvariabelen worden gezien als extrinsiek (de term is van Gill, 1994), de bank als

pseudo-instrument, als toevallig en bijkomstig. Voor mij blijft de uitnodiging aan de patiënt in een analyse van een andere orde dan in een psychotherapie en dat heeft alles te maken met die ruimtelijke opstelling.

Het derde punt: de psychoanalyse is geen strafexercitie waarbij de analysant moet voldoen aan al dan niet expliciete eisen of regels van de analyticus op welk terrein dan ook. Zo is ook de uitnodiging tot het vrij associëren (de 'vrijheid' hierin bestaat vanuit een bepaalde optiek niet) geen eis — zoals Freud het zag omdat er geen plek in de stad mocht zijn waar het geboefte zich kon terugtrekken — maar meer een invitatie. Dat is eventueel op te vatten als een uitnodiging tot samen spelen, bijvoorbeeld in de zin zoals Winnicott het gebruikt: de psychoanalyse als een hoogst gespecialiseerde vorm van spel in dienst van de communicatie met zichzelf en anderen. Dus niet 'U moet' maar 'U kan of mag hier alles zeggen', of 'Dit is een plek waar u kan proberen alles te zeggen wat er in u omgaat.' Het was Margaret Little die dit voor het eerst zo formuleerde, een halve eeuw na Freud: de analysant permissie geven om dat te doen. Ik vind 'uitnodiging' beter dan 'permissie', en ik zou 'regels' graag instrumenteler willen formuleren. Ze dienen immers om iets tot stand te brengen en te bereiken. Het gaat dan meer om voorwaardenscheppende afspraken en een wijze van zich verhouden tot elkaar waar ook de analyticus tegelijk én aan onderworpen is én zich vrijwillig aan houdt omdat ze het doel dienen (Stufkens 2003). Daarmee zijn ze ook meer aan mijzelf gebonden, zijn ze van mij en niet van een andere instantie — hoewel ik mij bewust voeg in een traditie — en introduceren ze ook niet meteen, zoals bij 'permissie', ongelijkheid. Binnen de asymmetrie van de relatie heeft de acceptatie van de grondregel door de patiënt dus ook het karakter van een overeenkomst.

¶ *De bank in de materiële realiteit en in de psychische realiteit*

Uit het voorafgaande volgt dat de analyticus de uitnodiging 'U kan hier alles zeggen' in mijn visie alleen kan doen, omdat hij of zij tevens aan de analysant aanbiedt dat hij daarbij ligt en de analyticus niet ziet. Mettrop (1987) heeft indertijd op een aardige manier de analysant en de omgeving van de kamer vergeleken met de blinde en ook met wat er innerlijk tevoorschijn kan komen in het (half)donker, denkend aan de analysanten die ook hun ogen dicht doen.

In de geschiedenis van de bank staat natuurlijk Freud voor ons met zijn achtergrond van de hypnose (door sommigen gebruikt om de bank als een achterhaald relict uit die tijd te zien en daarmee als een van de overbodige parafernalia van de psychoanalyse) en met zijn opmerking dat hij het niet verdroeg een aantal uren per dag aangestaard te worden (door sommigen gebruikt om te beweren dat hij en 'de analytici' zich achter de bank verstopten en het 'echte contact' met de patiënt niet durven aangaan). Freuds andere

argument was dat de bank diende om de overdracht te isoleren en die als weerstand te kunnen ontmaskeren, het installeren van een soort laboratorium-kweekbaksituatie dus (Freud 1913). Dit was in lijn met zijn bekende metaforen van de analyticus als spiegel en emotioneel kille chirurg en in zijn streven naar een zo objectief mogelijke wetenschappelijke aanpak van het «onderzoek» (de analyticus als chemicus). Dit zijn opvattingen die tot een paar decennia geleden opgeld deden als basis van de zogenaamd klassieke houding. Is Freuds creatie van de behandelsetting revolutionair geweest, de eerste bank verschijnt overigens al in 423 voor Christus in een stuk van Aristophanes getiteld *De wolken*, waarin hij — tot vermaak van de Atheners — Socrates als dokter een boer genaamd Strepsiades op een bank laat leggen met de vraag om te zeggen wat hij denkt en met de waarschuwing om niet in slaap te vallen.

Er zijn drie elementen die met de materiële en de psychische realiteit samenhangen die om enige verdieping vragen: de «posture is perception»-kwestie, de thematiek van het zien en het punt van de regressie.

HOUDING IS WAARNEMING De lichaamshouding bepaalt wat je wel en niet ziet en beleeft. De uitdrukking «posture is perception» is van origine van de cognitief psycholoog George Klein (1970, bij Ross 1999) en komt uit de experimentele waarnemingspsychologie. Als iemand ligt neemt zijn waarneming van de omgeving af en van beelden uit de innerlijke belevingswereld toe, wat onder andere tot gevolg heeft dat er een soort bewustzijnsverruiming gaat optreden. Ook ontstaat een groter besef van de grenzen van het bewuste denken. In de situatie met de analyticus achter de bank gaan dan vanzelf ook overdrachten een steeds grotere rol spelen, en op die manier komt de vroegkinderlijke blauwdruk gaandeweg te voorschijn. Niet alleen in de taal, maar ook buiten de taal om, in een versie van beleven en communicatie waarvoor geen of nog geen woorden zijn. De psychoanalyse is in een groot aantal opzichten een paradoxale onderneming en ook hier zit een aspect dat de analyse conflictueus maakt: de analysant kan niet anders dan dit laten gebeuren en ondergaan, maar wordt tevens uitgenodigd om daar observerend naar te kijken. Dromen en waken ineen, op je rug liggen als een baby en tegelijk praten. In deze toestand met zijn soms sterk wisselende niveaus van psychisch functioneren (zie o. a. Isakower 1938) laat zich het verlangen zien, en met het verlangen ook de angst — niet alleen in een intrapsychische maar ook in een interrelationele context, met de analyticus als co-actor en coauteur. Ik vind het uitermate belangrijk om te beseffen dat ook het lichaam daarin permanent meedoet; de lichamelijke sensaties die zich aandienen, vragen dus om aandacht en verwoording. Dit geldt niet alleen voor veranderingen in hartslag, ademhaling, spiertonus of huidreacties, ook specifieke lichaamsdelen kunnen betekenisvol gesensitiseerd raken. Kijken naar de patiënt kan belangrijke informatie geven over wat er vaak nog niet gezegd kan worden,

iets dat reeds te vinden was bij Reich (1933) en dat laatstelijk weer eens is opgepakt door Jacobs (1991). Als algemene conclusie kunnen we zeggen dat het liggen, inclusief de motorische en sensorische deprivatie, de waarneming stuurt.

De beperking die het liggen op de bank met zich meebrengt, kan zowel frustrerend als bevrijdend zijn voor de analysant, en dat geldt ook voor de analyticus. De beperking betreft met name het begrensde contact. Het elkaar niet aan kunnen kijken verschaft anderzijds aan beiden ook ruimte. Aan de analyticus voor het beschikbaar krijgen van een innerlijke wereld die zich opent voor het onbewuste van de analysant en voor wat hij of zij in de relatie doet, wat gepaard kan gaan met meer of minder heftige sensaties en beelden bij de analyticus. De ruimtelijke opstelling verschaft de mogelijkheid om die belevingen en beelden te ontvangen, om ze innerlijk om te werken naar fantasieën over de analysant waar ook woorden bij kunnen gaan komen, en om ze te evalueren. In een vis-à-vis-situatie is er een veel grotere druk om meteen iets te zeggen of om op een andere manier iets af te voeren wat niet *gecontained* kan worden. De patiënt kan dat laatste immers gemakkelijk aflezen uit de blik, de gezichtsexpressie, of de (verandering van) lichaamshouding van de psychotherapeut. Daar valt soms therapeutisch wel wat mee te doen, maar het zal duidelijk zijn dat in die setting voor beiden de interne ruimte kleiner is.

HET ZIEN Freud heeft ook korte tijd aan het voeteneinde van de bank gezeten, maar daar werd door sommige patiënten in de verleidende zin gebruik van gemaakt, waarna hij definitief naar het hoofdeinde van de bank is verhuisd. Op enkele uitzonderingen na (zoals via de computer chatten, telefoneren, samen de afwas doen of naast elkaar in de auto zitten, overigens juist die situaties waarin vaak ontboezemingen en ontdekkingen worden gedaan) is het elkaar kunnen zien een essentieel element van elke normale sociale context. Vooral het aflezen van de gezichtsuitdrukking is daarbij van belang: het geeft immers informatie over de gemoedstoestand van de ander, de affectieve houding en de mogelijke goed- of kwaadwillende bedoelingen. Dit heeft vanzelfsprekend zijn basis in de vroege moeder-kindrelatie en het heeft ongetwijfeld evolutionaire betekenis als overlevingsstrategie. Oogcontact betekent doorgaans ook realiteitscontact: eerst zien en dan geloven. Het is interessant om zich te realiseren dat bij een analyse de begroeting en het afscheid mede daarom vaak zo beladen zijn. Het zijn de enige momenten om andersoortige en visuele informatie te krijgen. Het contact tijdens het uur verloopt over het algemeen immers langs oudere systemen, met name via het gehoor en via dat fluïdum waarin interactie zonder woorden plaatsvindt.

DE REGRESSIE Regressie is een ingewikkeld onderwerp met onderscheidende terminologie, die ik in dit kader korthedshalve reduceer tot enkele aspecten. Overdracht werkt via verplaatsing en regressie, verplaatsing in de zin dat

iemand voor iemand anders wordt gehouden, regressie in de betekenis dat het heden met het verleden wordt verwisseld. Freud onderscheidde twee vormen van regressie: de libido die terugkeert naar het oorspronkelijke object en de libido die terugkeert naar de oorspronkelijke infantiele seksuele organisatie. Regressie kan dienen als afweermechanisme, is een sterke vorm van weerstand en vormt een belangrijke factor in de pathogenese. Het was voor hem duidelijk dat regressie bij de pathologie hoort en tevens een essentieel element van de behandeling is, maar hij heeft bij mijn weten nergens een verbinding gelegd met de setting. Dit laatste is evident niet overleefd te houden.

In de egopsychologie is regressie een afweer en tegelijk een functie van het Ik, waarbij alle functies regressie kunnen ondergaan. Liggen op een bank veroorzaakt bijvoorbeeld regressie van de motoriek, en sensorische deprivatie induceert regressie van perceptiesystemen. Ook bij angst ontstaat regressie en regressie kan op haar beurt een bron van angst zijn omdat het bestaande evenwichten bedreigt. Gewoon in de huiskamer op de bank liggen betekent meestal zich ontspannen, naar de televisie kijken of in slaap vallen. In de analyse houdt het de kans op verhoging van interne stimuli in tot en met hallucineren, realiteitsverlies, moeilijkheden met spreken, veranderingen in de lichaamsbeleving en het lichaamsbeeld, problemen met de tijdsoriëntatie, religieuze preoccupaties en allerlei projecties (Stein 1965; Zubek & MacNeill 1967).

Nu heeft regressie voor de egopsychologen een heel andere betekenis dan voor de Engelse objectrelationen. Winnicott bijvoorbeeld denkt dat niet zozeer de depriverende en frustrerende, als wel juist de *holding* aspecten van de bank en de setting tot regressie leiden. Hij meent dat dat ook nodig is, juist bij patiënten die al heel vroeg een *«vals zelf»* hebben moeten ontwikkelen ter bescherming van hun *«ware zelf»*, en bij wie het primair gaat om tekortkomingen in de eerste objectrelatie, lees: de moeder. De setting maakt regressie naar deze vroege preoedipale stadia mogelijk, en die is ook noodzakelijk om de ontwikkeling opnieuw op te pakken op weg naar een betere afwikkeling dan destijds: het opheffen van de *«freezing of the failure situation»*. Vrij vertaald zegt hij: voor Freud zijn er drie mensen, waarvan er een buitengesloten is en niet in de kamer aanwezig. Als het slechts om twee mensen gaat dan heeft er een regressie van de patiënt plaatsgevonden in de analytische setting, waarbij de setting staat voor de moeder en de patiënt het kind is. Er is een verdergaande regressie mogelijk waarbij er slechts één aanwezig is, namelijk de patiënt, en dat is zo ondanks het feit dat er objectief gezien twee personen zijn. De setting van de psychoanalyse reproduceert de vroege en vroegste ervaringen met de moeder en nodigt door zijn betrouwbaarheid tot regressie uit. De bank, een kussen en een deken zijn er voor gebruik door de patiënt. Zij komen op een oneindig aantal manieren tevoorschijn in invallen en dromen en staan voor het lichaam, de borst, de armen, de handen enzovoort van de analyticus. Voorzover de patiënt is geregredieerd — voor een moment, voor een uur of voor een langere periode — is de bank de analyticus en is het in

het extreme geval onjuist om te zeggen dat de bank *staat voor* de analyticus (Winnicott 1954, p. 286-88).

Daarmee wordt regressie onderdeel van het genezingsproces en gaat het om de relatie en het zich kunnen aanbieden als object voor liefde (en haat). In de terminologie van Balint heet het: voorwerp kunnen worden van 'primary object-love' zonder dat proces te verstoren en zonder via interpretaties een beeld van almacht op te roepen. In het gebied van de 'basic fault' is er geen conflict en dus ook niets 'op te lossen'. Hij zegt dat regressie tijdens de analyse de eerste fase van een nieuw begin is en poogt een objectrelatie te vestigen die qua structuur lijkt op de primaire relatie. Het is duidelijk dat dit alleen kan plaatsvinden als de analyticus zich bewust is dat het dit is wat er gebeurt en op dat moment ook nodig is, dat hij die wens als onderdeel van het therapeutische proces accepteert en begrijpt en dat hij dat niet probeert te verhinderen door zijn gedrag of door zijn interpretaties (Balint 1968, p. 137).

Voor een uitvoeriger behandeling van een aantal settingsaspecten en van de bank als overgangsobject en verbindingsobject verwijs ik naar het boek van Berkouwer (2004).

¶ *Betekenenissen van de bank voor analysant en analyticus*

In het voorafgaande is eigenlijk al het kader geschetst waarbinnen de bank betekenissen kan krijgen. Betekenissen die voor ieder verschillend zijn en ook voor iedere combinatie van analysant en analyticus anders. Maar er zijn wel enkele constanten, omdat de betekenisverlening verloopt langs de ontwikkelingslijnen vanaf de vroegste ervaringen tot in het actuele heden, waarmee de bank het verzamelpunt wordt van 'the infinite variety of human experience' (Spotnitz, bij Stern 1978). Als non-verbaal instrument dat tegemoetkomt aan de zojuist genoemde preoedipale kanten van de pathologie is de bank onontbeerlijk bij de beleving en exploratie van de allereerste ervaringen, en in al zijn ambiguïteit zowel het houvast en de container, alsook de dorre grond waarop het niet uit te houden is. Dan moet de analysant ineens rechtop gaan zitten en naar de analyticus kijken, om te zien of die er nog is of om contact te kunnen voelen, vaak uit angst die ondraaglijk wordt of ook door schaamte om wat gevoeld wordt als narcistische vernedering (Steiner 2006). Belevingen van ongelijkheid door de positie zijn legio. Het gaat dan over superieur en inferieur zijn, het liggen dat gevoeld wordt als infantiliserend, dat overgave en onderwerping kan betekenen, of dat er op je wordt neergekeken. Het kan gaan over passief gemaakt worden, over kind zijn, ziek zijn, hulpeloos zijn of objectloos zijn. In die hele vroege belevingswereld kan de bank staan voor de baarmoeder, de warme wieg, het gevoed worden en het lekker op schoot liggen, maar ook voor niet te eten krijgen, opgeslokt worden, stikken, vergiftigd worden, en doodgaan met de bank als doodskist.

Belevingen die te maken hebben met bijvoorbeeld de zindelijkheids-

training komen heel veel voor. De bank wordt dan het potje met zijn veelvoud aan positieve en negatieve ervaringen, het poepen en plassen in het openbaar, het willen of bang zijn voor bevullen van de bank met het eigen gevoel. In een andere dimensie staat de bank voor complete vrijheid, geen restricties en alles maar laten lopen, de gedachten alle kanten op kunnen laten gaan en daar ook van kunnen genieten. In weer een ander register: het zich kunnen overgeven aan de luxe van de verbeelding en het in combinatie met de analyticus echte samen spelen.

Dan is er de bank als bed met zijn dubbele betekenis van slapen en seksualiteit. Het is niet ongewoon dat de analysant een bril afzet of schoenen uit wil doen alsof het slapen gaan aan de orde is. Ze kan het bedje worden waarin het kind eenzaam lag te wachten, stiekem lag te lezen, genoot van de regen op het dak, bang was voor geluiden in het donker, masturbeerde, bezoek van de dokter kreeg en onderzocht werd, of uitgeput van het huilen in slaap viel. De fantasiewereld die verbonden is met de seksualiteit is natuurlijk onuitputtelijk. Er kunnen impliciete bedreigingen in de homo- of heteroseksuele sfeer gevoeld worden en het hele sadomasochistische universum kan tot leven komen in allerlei versies van angsten voor en fantasieën over lichaamsgeweld. De bank wordt dan bijvoorbeeld operatietafel, gynaecologische of tandartsstoel, waarbij het instrumentarium klaar ligt voor de definitieve castratie of verminking. De bank kan beleefd worden als uitnodiging tot grensoverschrijdingen en seksueel misbruik. Bij vrouwelijke analytici wordt soms als extra valkuil genoemd dat zij gemakkelijk terecht kunnen komen in een overbeschermende moederlijk-verzorgende houding, iets wat door Greenacre ook als misbruik en grensoverschrijdend wordt gezien (1954, p. 639). De bank kan er in een meer oedipaal getinte sfeer ook zijn als verleidend in de prettige en erotiserende zin en als zodanig gebruikt worden (zie bv. Stollers patiënte Belle, 1979). Een niet ongebruikelijke vraag van een analysant(e) is: 'Waarom komt u niet gewoon naast mij liggen?' Dit zijn slechts enkele voorbeelden van de veelkleurige oneindigheid van belevingen en betekenissen waarbij de analyticus een evenredig veelvoud van al dan niet complementaire rollen toebedeeld kan krijgen en ook zelf kan beleven.

Daarnaast betekenen de bank en zijn eigen psychische en emotionele beschikbaarheid achter de bank — in combinatie met het zich kunnen identificeren zonder afgeleid te worden door wat sociaal wenselijk of in een vis-à-visrelatie aangewezen is — voor de analyticus een vergroting van de empathiemogelijkheden. Immers, hij komt in reactie op de analysant in contact met de eigen geschiedenis, de eigen herinneringen, pijn, verdriet en vreugde, angsten en verlangens, maar ook met de eigen creativiteit om al dat hoogst persoonlijke op een professionele en voor de analysant profijtelijke manier te gebruiken. Er is de afgelopen decennia veel veranderd in (opvattingen over) de houding van de analyticus, parallel aan een verbreding van het indicatiegebied. De huidige affectieve participatie maakt hem — in tegenstelling tot

vroeger — echter ook kwetsbaarder en de bank biedt hiertegen enige mate van bescherming (Moraitis 1995). Een belangrijke functie van de bank is dus het garanderen van een soort private ruimte voor de analyticus om in staat te zijn de vaak heftige overdrachten te kunnen ontvangen en reguleren en de beschikking te houden over zijn autonomie bij al te veel intrusie (bv. bij de projectieve identificatie en de analyticus als zelfobject van de analysant). Tevens dient zij ter protectie van de registratie en regulatie van eigen tegenoverdrachten, een bescherming die eventueel ook misbruikt kan worden om zich in terug te trekken of collusief specifieke gevoelsinhouden te vermijden.

Er zijn heel veel getuigenissen van ervaringen met de bank en de analyse, te beginnen met de mensen die bij Freud in analyse zijn geweest en daarover hebben geschreven. ‘What I said wasn’t very important, Herr Professor, so you can go back to sleep’, is een zin die ik me uit een van deze boeken herinner (Kardiner 1977). Ook daarna zijn er vele interessante egodocumenten verschenen. Moedig bijvoorbeeld is Littles (1990) verslag van haar analyse bij Winnicott. Boeiend zijn ook de interviews met een aantal bekende analytici door Virginia Hunter (1994), waarin onder andere Giovacchini praat over de iatrogene effecten van zijn analyse in de jaren vijftig. Hij karakteriseert die als een kritiserende en mechanistische onderneming waarbij alle preoedipale materiaal werd geduid als afweer van de oedipaliteit. Nieuwe gegevens komen naar voren in de studie van Lora Tessman (2003). Uit haar onderzoek naar opleidingsanalyses blijkt, dat er tussen decades en gendercombinaties grote verschillen zijn. Van de analytici die tussen 1945 en 1995 in analyse waren, is de groep uit het laatste decennium het meest tevreden, en de kans op tevredenheid is het grootst bij de de analyse van een vrouw bij een man of omgekeerd. Haar onderzoek heeft betrekking op vierendertig personen, dus geringe aantallen, maar toch.

¶ Ten slotte

Begrippen als ‘sofa’ of ‘divan’ — woorden die via het Frans en het Turks uit het Arabisch komen — geven de psychoanalyse in mijn gevoel een te exotisch karakter. In het Frans is de bank een divan, in het Nederlands spreken we doorgaans van een analysebank. Een aardige kunsthistorische herleiding van de divan brengt ons naar het Ottomaanse Rijk, waar divan de raadzaal was waar de keizerlijke raad bijeenkwam. Er is een schilderij uit het begin van de achttiende eeuw van Jean Baptiste Vanmour met een afbeelding van zo’n divan, ‘waarop bovenin een tralievenster te zien is dat «het oog van de sultan» werd genoemd. Hij kon namelijk achter dit raampje meeluisteren zonder dat de aanwezigen het merkten. Omdat hij niet zichtbaar was vanuit de divan, was men er echter nooit zeker van of hij er ook werkelijk was’ (*Istanbul* 2006, p. 151).

Zo komen we uiteindelijk weer terug bij het dilemma van het begin: de bank kan niet geïsoleerd worden van het geheel van de settingsvariabelen,

van de inhoudelijke context, en vooral niet van de analyticus en de analysant. Zij immers zijn het die er gebruik van maken, er betekenissen aan toekennen en er in een unieke vorm van samenwerking mee door de innerlijke wereld reizen.

Er zijn onder analytici collega's die de bank obsoleet vinden en er is nog een veel grotere groep van niet-vakgenoten, psychologen, psychiaters en psychotherapeuten van andere richtingen die zo'n bank maar onzin vinden. Ik denk dat we ervoor op moeten passen de bank niet tot het vuilnisvat van alle ongenoegen te maken en te gebruiken voor kritiek die eerder over allerlei persoonlijke negatieve ervaringen, angsten, ambivalenties over de eigen competentie of eenvoudigweg over pure onwetendheid gaat. Ik wil niet onder stoelen of banken steken dat ook ik van mening ben (met vele anderen, zie bv. Bögels 2006) «dat de toekomst van de psychoanalyse niet ligt in het veranderen van het kader maar in het verder uitdiepen van de theoretische en klinische mogelijkheden ervan». Mij lijkt dat de psychoanalytische situatie met de bank het beste uitgangspunt biedt om te realiseren wat Freud in de regels die ik als motto heb gebruikt voor ogen stond.

Met dank aan Miel Gans voor zijn commentaar bij een eerdere versie van deze tekst.

Literatuur

- ARUFFO, R.N. (1995). The couch: reflections from an interactional view of analysis. *Psychoanalytic Inquiry*, 15, 369-385.
- BALINT, M. (1968). *The basic fault; therapeutic aspects of regression*. Londen: Tavistock Publications.
- BERKOUWER, A.Y. (2004). *Handboek: de psychoanalytische setting — Anatomie van een plek*. Amsterdam: Boom.
- BÖGELS, G. (2006). De bank voor mij. *Tijdschrift voor Psychoanalyse*, 12, 129-135.
- FREUD, S. (1913). Verdere adviezen over de psychoanalytische techniek I: Over het inleiden van de behandeling. *Sigmund Freud Nederlandse Editie: Klinische Beschouwingen 4* (p. 105-128). Meppel/Amsterdam: Boom.
- FREUD, S. (1919 [1918]). Wegen der psychoanalytische therapie. *Sigmund Freud Nederlandse Editie: Klinische Beschouwingen 4* (p. 179-189). Meppel/Amsterdam: Boom.
- GILL, M.M. (1994). *Psychoanalysis in transition — A personal view*. Hillsdale NJ/Londen: The Analytic Press.
- Greenacre, Ph. (1954). The role of transference — Practical considerations in relation to psychoanalytic therapy. O.a. in Ph. Greenacre, *Emotional Growth*, Volume II (p. 627-640). New York: International Universities Press, 1971.
- HUNTER, V. (1994). *Psychoanalysts talk*. New York/Londen: The Guilford Press.
- ISAKOWER, A. (1938). A contribution to the psychopathology of phenomena associated with falling asleep. *International Journal of Psycho-Analysis*, 19, 331-345.
- Istanbul: de stad en de sultan* (2006). Catalogus bij de tentoonstelling in de Nieuwe Kerk. Amsterdam: Stichting Winkel Nieuwe Kerk.
- JACOBS, T. J. (1991). *The use of the self — Countertransference and communication in the analytic situation*. Madison CN: International Universities Press.
- Kardiner, A. (1977). *My analysis with Freud — Reminiscences*. New York: W. W. Norton & Comp. Inc.

- LITTLE, M.I. (1990). *Psychotic anxieties and containment — A personal record of an analysis with Winnicott*. Northvale NJ/Londen: Jason Aronson.
- METTROP, P. J. G. (1987). Horen, zien en beleven — Visies op vis-à-vis versus psychoanalyse. *Inzicht*, 16-17-18, 9-20.
- MEYER, J. (2007). *Analysis and re-analysis*. Plenary address, Winter meeting American Psychoanalytic Association, New York.
- MOOIJ, A.W.M. (1982). *Psychoanalyse en regels — Werkwijze en grondslagen van de psychoanalyse*. Meppel/Amsterdam: Boom.
- MOOIJ, A.W.M. (2002). *Psychoanalytisch gedachtegoed — Een modern perspectief*. Amsterdam: Boom.
- MORAITIS, G. (1995). The couch as a protective shield for the analyst. *Psychoanalytic Inquiry*, 15, 406-412.
- REICH, W. (1933). *Characteranalyse*. Keulen/Berlijn: Kiepenheuer & Witsch, 1970.
- ROSENBAUM, S. (1967). Symbolic meaning and theoretical significance of the analytic couch. *Science and Psychoanalysis*, 11, 182-201.
- ROSS, J. M. (1999). Once more onto the couch. *Journal of the American Psychoanalytic Association*, 47, 91-111.
- STEIN, M. (1965). States of consciousness in the analytic situation. In: M. Schur (red.), *Drives, affects, behavior* (p. 60-86). New York: International Universities Press.
- STEINER, J. (2006). Seeing and being seen: narcissistic pride and narcissistic humiliation, *International Journal of Psychoanalysis*, 87, 939-951.
- STERN, H.R. (1978). *The couch — Its use and meaning in psychotherapy*. New York/Londen: Human Sciences Press.
- STOLLER, R.J. (1979). *Sexual excitement — Dynamics of erotic life*. New York: Pantheon Books.
- STUFKENS, A. (2003). Trust and mistrust as basic factors in psychoanalytic treatment — Theoretical and clinical considerations. In: *Working alliance — Basic trust and mistrust*. Papers of the 10th HGP-PIEE Summerschool. Ukraine: Kharkov.
- TESSMAN, L.H. (2003). *The analyst's analyst within*. Hillsdale NJ/Londen: The Analytic Press.
- WINNICOTT, D.W. (1954). Metapsychological and clinical aspects of regression within the psycho-analytical set-up. O.a. in D.W. Winnicott, *Through paediatrics to psycho-analysis* (p. 278-294). Londen: The Hogarth Press and the Institute of Psycho-analysis, 1977.
- ZUBEK, J. P. & MACNEILL, M. (1967). Perceptual deprivation phenomena: role of the recumbent position. *Journal of Abnormal Psychology*, 72, 147-150.

SUMMARY

Some meanings of the couch

It is argued that the couch has manifold meanings and functions for the patient and the analyst and that it cannot be separated from other aspects of the psychoanalytic setting. Some well-known considerations concerning the recumbent position, the absence of face-to-face contact and the role of regression are mentioned and a few possible meanings of the couch for the patient are elaborated. The couch will also have specific functions for the analyst in the affective encounter, thus helping to realize the goals of modern clinical psychoanalysis.

Key words: basic rule, couch, material and psychic reality, psychoanalytic setting, regression